

9. Накази МВС України від 09 серпня 2012 року № 696 «Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю»; від 18 грудня 2012 року № 1172 «Про уповноваження підрозділів органів внутрішніх справ на здійснення забезпечення електронного контролю».

10. Москаль Г. Втеча Мельника. Як ректор позбувся електронного браслету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/articles/13159.html>.

МАНІВЛЕЦЬ Е. Є.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального процесу
(Донецький юридичний інститут
МВС України)

УДК 343.1

ВЛАСТИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Кримінальний процес не може існувати за межами правового поля, окресленого КПК України, тому він є соціально-правовою системою. Стаття присвячена розгляду властивостей кримінальної процесуальної системи. Автор виділяє та аналізує особливості, характерні ознаки кримінального процесу як складної системи.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальна процесуальна система, властивості кримінальної процесуальної системи, характерні ознаки кримінальної процесуальної системи.

Уголовный процесс не может существовать за пределами правового поля, очерченного УПК Украины, поэтому он является социально-правовой системой. Статья посвящена рассмотрению свойств уголовной процессуальной системы. Автор выделяет и анализирует особенности, характерные признаки уголовного процесса как сложной системы.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовная процессуальная система, свойства уголовной процессуальной системы, характерные признаки уголовного процессуальной системы.

Criminal procedure can not exist outside the legal framework outlined by the Criminal Procedure Code of Ukraine, so it is a socio-legal system. The article is devoted to the properties of the criminal procedure system. The author distinguishes and analyzes the characteristics, the characteristics of the criminal process as a complex system.

Key words: criminal procedure, criminal procedural system, properties criminal procedural system, the characteristics of the criminal procedure system.

Постановка завдання. Теорія систем, незважаючи на її досить юний вік, стрімкими темпами знаходить своє розповсюдження у різних сферах науки, причому не лише теоретичного, але й практичного спрямування. Можна навіть погодитися з думкою, що утвердження поняття «система» стало поворотним пунктом у сучасній науковій думці [1, с. 15]. В.Н. Сагатовський, який спробував визначити термінологічний апарат системного підходу, зазначає, що система – це цілеспрямована функціонуюча конструкція, здатна до вирішення проблемної ситуації за умови відповідних зовнішніх обставин [2, с. 75]. Різні аспекти системного підходу висвітлювалися у роботах Мельника Р.С. [1], Карташова В. [3], Тіунової Л.Б. [4], Михайловської І.Б. [5], Оніщенко Н.М. [6], Козявіна А.А. [7]. **Метою** написання статті є визначення властивостей кримінальної процесуальної системи. Властивість – багатозначний термін, який в залежності від контексту може означати прояв у взаємодії із суб'єктом притаманної об'єкту якості або відмітну особливість, характерну ознаку об'єкта [8].

Результати дослідження. Система права вибудовується не залежно від волі якихось осіб, а формується об'єктивно, внаслідок природних та історичних закономірностей розвитку суспільства [9, с. 108].

Р.С. Мельник вважає, і ми з ним цілком погоджуємось, що однією із ключових проблем у напрямі осягнення категорії «система» є відшукання і виділення її ознак. Так, до основних ознак системи, на його думку, належать:

- цілісність, принципова неможливість ототожнення якостей системи з сумою якостей елементів, що її складають, неможливість виводити із останніх якості цілого;
- залежність кожного елемента, якості і відносин системи від його місця, функцій усередині цілого;
- наявність специфічних взаємозв'язків між вихідними компонентами системи;
- структурність – можливість описання системи через встановлення її структури, тобто комплексу зв'язків і відносин системи, зумовленість поведінки системи не стільки поведінкою її окремих елементів, скільки її структурою;
- взаємозалежність системи і середовища, що свідчить про те, що система формує і проявляє свої якості у процесі взаємодії із середовищем;
- ієрархічність передбачає те, що кожний компонент системи може розглядатися як система, а досліджувана у даному випадку система являє собою один із компонентів більш широкої системи;
- множина описів кожної системи;
- суперечливий характер системи означає, що, з одного боку, у силу абстрактності її визначення, скажімо, як не пустої чисельності елементів, використання його у конкретно-науковому дослідженні ускладнено. З іншого боку, саме абстрактний та універсальний характер цього поняття дозволяє застосувати його до виключно широкого класу явищ та об'єктів незалежно від їх природи та специфіки;
- самовизначеність, самодетермінація набору властивостей системи, яка входить у закономірність.

Поєднуючи названі ознаки системи разом, можна зробити висновок, що система – це цілісний комплекс відмежованих, взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів, який утворює особливу єдність із середовищем та є одночасно елементом системи більш високого порядку [1, с. 19]. Основною ознакою системи права можна назвати єдність та узгодженість її структурних елементів. Саме слово «система» у перекладі з грецької означає «утворення», «складення» – порядок, зумовлений правильним розташуванням частин, структурний ряд, зв'язане ціле [10, с. 333]. Сучасна українська система права є складною ієрархічною системою, в якій кожен елемент має своє місце [11, с. 10]. Сутнісними рисами будь-якої системи є також цілісність та інтегративність. Цілісність фіксує об'єктивну форму існування системного явища та наявність взаємозв'язку між його елементами. Інтегративність – це процес і механізм об'єднання ча-

стин в єдине ціле, що спроможне забезпечити свою життєдіяльність. Існують також інші властивості систем, які можна визначити як їхні (систем) сутнісні риси. По-перше, це емерджентність, яка породжує якості системи, що не притаманні її окремим елементам [12, с. 7-8]. Згідно з цим, систему не можна розглядати лише як звичайну суму частин з яких вона складається. Це щось більше, чого не можна розглядати тільки шляхом відокремлення й вивчення поодиноких частин та аналізу взаємозв'язків між ними. Тобто емерджентність є слідством складної інтегральної суми функцій елементів системи. Саме наявність властивості емерджентності спричинила до розповсюдження досліджень та створення теорії складних систем.

По-друге, слід зупинитися на розгляді структурності та функціональності. Наявність вхідних і вихідних характеристик визначає функціональність системи, її завдання, цілі існування. Ця властивість більшою мірою залежить від впливу навколишнього середовища.

Структурність (статична визначеність) та функціональність (динамічна визначеність) визначають системне порядкоутворення: тип функцій та конфігурацію структури за програмою або метою існування системи. Структурність і функціональність – дві тісно пов'язані властивості системи, у межах яких чітко закріплюється функціональний розподіл між елементами системи у процесі досягнення цілей (реалізації завдань) системи. При цьому функціональність, яка зумовлюється цілями існування системи динамічно змінюється залежно від викликів середовища, тим самим зумовлюючи зміни в типах зв'язків між елементами системи та в самих елементах (при цьому, можливо, будуються нові ті знищуються деякі старі елементи). Тобто перебудовується статична конфігурація структури системи. Таким чином, поняттям «структура» фіксується статика системи, а поняттям «функція» системи фіксується її динаміка. Певний порядок, взаємозв'язок, взаємодія елементів системи, тобто її функціонування залежать від цілей, завдань, генетичної програми тощо існування системи, що само по собі є її основною властивістю [12, с. 9-10].

Клюев М.М. зазначає, що система – це не лише об'єднання елементів, а їх певна сукупність, яка має властивості, не характерні для її окремих складових компонентів (соціальні системи – надскладні сукупності, ультрасистеми). Вони являють собою «єдність різноманітного, а не суму одноманітного». Кожна система є частиною системи більш високого рівня (соціальні системи є дифузними системами). Взаємні зв'язки елементів системи сильніші за зв'язки елементів системи з іншими системами, що забезпечує цілісність системи. Усі системи не є незмінними. Їм не лише притаманні внутрішні суперечності, але й зміни під впливом зовнішнього оточення. Соціальні системи (якою є система кримінального процесу України) функціонують із урахуванням такого «людського фактору», як потреби та цінності. Потреба, яка має соціально корисне значення, перетворюється на цінність, для досягнення або охорони якої створюється або вдосконалюється соціальна система. А кардинальною ознакою системи є взаємодія елементів [13, с. 46].

Не можна оминути й визначення основних ознак системи, які надає Л.А. Петрушенко. Він визначає такі основні, досить розгорнуті складові системи, до яких відносять: цілісність системи, наявність у системі двох або більше типів зв'язків (просторових, функціональних та інших), структуру (організацію) системи, наявність рівнів та їхню ієрархію, управління, мету і доцільний характер організації, самоорганізацію, функціонування та розвиток [14, с. 61-64].

Має місце і більш розгалужена класифікація властивостей системи. Так, у відповідності з цілями та функціями властивості можна поділити на пов'язані з:

1. Ефектом синергії – односпрямованість (або цілеспрямованість) дій компонентів посилює ефективність функціонування системи.
2. Пріоритетом інтересів системи ширшого (глобального) рівня перед інтересами її компонентів (ієрархічність).

3. Емерджентністю – цілі (функції) компонентів системи не завжди збігаються з цілями (функціями) системи.

4. Мультиплікативністю – і позитивні, і негативні ефекти функціонування компонентів в системі мають властивість множення, а не додавання.

5. Цілеспрямованістю – діяльність системи підпорядкована певній цілі.

6. Альтернативністю шляхів функціонування та розвитку.

7. Робастністю – здатність системи зберігати часткову працездатність (ефективність) при відмові її окремих елементів чи підсистем.

Пов'язані зі структурою:

1. Цілісність – первинність цілого по відношенню до частин: появи у системи нової функції, нової якості, органічно випливають зі складових її елементів, але не властивих жодному з них, взятому ізольовано.

2. Структурність – можлива декомпозиція системи на компоненти, встановлення зв'язків між ними.

3. Ієрархічність – кожен компонент системи може розглядатися як система (підсистема) ширшої глобальної системи.

Пов'язані з ресурсами та особливостями взаємодії із середовищем:

1. Комунікативність – існування складної системи комунікацій із середовищем у вигляді ієрархії.

2. Взаємодія і взаємозалежність системи і зовнішнього середовища.

3. Адаптивність – прагнення до стану стійкої рівноваги, яке передбачає адаптацію параметрів системи до мінливих параметрів зовнішнього середовища (проте «нестійкість» не у всіх випадках є дисфункціональною для системи, вона може виступати і як умова динамічного розвитку).

4. Надійність – функціонування системи при виході з ладу однієї з її компонентів, збереженість проектних значень параметрів системи протягом запланованого періоду.

Інші

1. Інтегративність – наявність системоутворюючих, системозберігальних факторів.

2. Еквіфінальність – здатність системи досягати станів, що не залежать від вихідних умов і визначаються тільки параметрами системи.

3. Розвиток – характеризує зміну стану системи у часі. Це поняття допомагає пояснити складні термодинамічні й інформаційні процеси у природі та суспільстві.

4. Самоорганізація [15].

Висновок. З вищезазначеного випливає, що головними властивостями кримінальної процесуальної системи є *цілісність, єдність*, що досягається за допомогою певних взаємозв'язків і взаємодій елементів системи і проявляється у виникненні нових властивостей, якими елементи системи не володіють. Це властивість *емерджентності* – незвідність властивостей системи до властивостей елементів, з яких вона складається. Вона обумовлює появу нових якостей, не властивих елементам, що входять до складу системи. Властивості емерджентності близька властивість цілісності системи. Однак їх не можна ототожнювати. *Цілісність* системи означає, що кожен елемент системи вносить вклад в реалізацію цільової функції системи. Цілісність виявляється в тому, що система володіє власною закономірністю функціональності, власною метою. *Організованість* – складна властивість систем, які полягають в наявності структури та функціонування (поведінки). Неодмінною приналежністю систем є їх компоненти, саме ті структурні утворення, з яких складається ціле і без чого воно не можливо. *Функціональність* – це прояв певних властивостей (функцій) при взаємодії з зовнішнім середовищем. Тут же визначається мета (призначення системи) як бажаний кінцевий результат. *Структурність* – це впорядкованість системи, певний набір і розташування елементів зі зв'язками між ними. Важливою властивістю системи є наявність поведінки – дії, змін,

функціонування тощо. Процес цілеспрямованої зміни в часі стану системи називається *поведінкою*. На відміну від управління, коли зміна стану системи досягається за рахунок зовнішніх впливів, поведінка реалізується виключно самою системою, виходячи з власних цілей. Поведінка кожної системи пояснюється структурою систем нижчого порядку, з яких складається дана система, і наявністю ознак *рівноваги (гомеостазу)*. Відповідно до ознаки рівноваги система має певний стан, який є для неї кращим. Одним з первинних, а, отже, основоположних атрибутів системного підходу є неприпустимість розгляду об'єкта поза його *розвитку*, під яким розуміється необоротна, спрямована, закономірна зміна матерії і свідомості. В результаті виникає нова якість або стан об'єкту. Фундаментальною властивістю систем є *стійкість*, тобто здатність системи протистояти зовнішнім впливам. Від неї залежить тривалість життя системи. *Надійність* – властивість збереження структури систем, незважаючи на загибель окремих її елементів за допомогою їх заміни або дублювання. *Адаптованість* – властивість змінювати поведінку або структуру з метою збереження, поліпшення або придбання нових якостей в умовах зміни зовнішнього середовища.

Список використаних джерел:

1. Мельник Р. С. Система адміністративного права: загальнометодологічний аналіз : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Мельник Роман Сергійович. – Харків-2010. – 415 с.
2. Сагатовский В.Н. Опыт построения категориального аппарата системного подхода / В.Н. Сагатовский // Философские науки. – 1976. – № 3. – С 75-77.
3. Карташов В. Система систем. Очерки общей теории и методологии / В. Карташов – М. : Прогресс-академия, 1995. – 416 с.
4. Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности: методология и теория / Л.Б. Тиунова. – СПб. : СПбГУ, 1991. – 136 с.
5. Михайловская И.Б. Социальное назначение уголовной юстиции и цель уголовного процесса / И.Б. Михайловская // Государство и право, 2005. – № 5. – С. 109-112.
6. Оніщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Оніщенко Наталія Миколаївна. – Київ, 2002. – 378 с.
7. Козьявин А. А. Социальное назначение и функции уголовного судопроизводства : [монография] / А.А. Козьявин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 272 с.
8. Википедия [Електронний ресурс]: материал из Википедии – свободной энциклопедии. – Режим доступа : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>.
9. Спиридонов Л.И. Теория государства и права : учебник / Л.И. Спиридонов – М. : Проспект, 1999. – 301 с.
10. Тлумачний словник української мови [За ред. В.С. Калашника]. – 2-ге вид., випр. і доп. – Х., 2004. – 992 с.
11. Жолнович О.П. Система трудового права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Жолнович Оксана Іванівна. – Львів, 2008. – 193 с.
12. Корбутяк В.І. Методологія системного підходу та наукових досліджень : [навчальний посібник] / В.І. Корбутяк. – Рівне : НУВГП, 2010. – 176 с.
13. Ключев М. М. Кримінологічні засади програмування запобігання злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ключев Михайло Михайлович. – К., 2008. – 198 с.
14. Петрушенко Л.А. Единство системности, организованности и самодвижения / Л.А. Петрушенко. – М. : Мысль, 1975. – 286 с.
15. Википедия [Електронний ресурс] : материал из Википедии – свободной энциклопедии. – Режим доступа : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0>.

